

KARAHANLILAR DÖNEMİNDE KIRGIZİSTAN

Prof. Dr. Reşat GENÇ

Kırgızistan tarihinde Karahanlılar Dönemi'nin çok önemli bir yeri vardır. Yaklaşık üç yüz elli yıl kadar devam eden bu dönem şüphesiz yalnızca Kırgızistan'ın ve Kırgızların değil aynı zamanda bütün Türklerin tarihinde de özel bir yere sahip bulunmaktadır.

Karahanlılar Devleti'nin ilk kuruluş yıllarında, bugünkü Kırgızistan'ın önemli bölgelerinin, bu devleti kuran Yağmalar ile Karlukların eline geçtiği bilinmektedir.

Öyle anlaşılıyor ki, 840 yılında Ötüken'deki Büyük Uygur Devleti'nin yıkılmasından sonra, o zaman kadar Uygur Devleti'ne bağlı olarak yaşayan Yağma Boyu, başlarındaki Uygur hükümdar ailesine mensup idarecilerin liderliğinde Kaşgar bölgesine gelmişler ve buraları Karluklar'dan alarak Karahanlılar Devletini kurmuşlardır.

Daha sonra Yağmalar, bugün Kırgızların Çüy olarak adlandırdıkları Çu vadisi ile İli (İla) vadisine de hakim olmuşlardır. Böylece, bugünkü Kırgızistan topraklarının önemli bir kısmı da onların eline geçmiş oluyordu.

Nitekim, aslen bugünkü Kırgızistan'ın Barsgan (bugün Kırgızlar tarafından Barsgoon olarak adlandırılmaktadır) şehrinde olan ünlü Türk dilcisi Kaşgarlı Mahmud da, Yağmaların önemli bir kısmının XI. Yüzyılın ikinci yarısında İli (İla) boylarında, bir kısmının da Tıraz (Taraz = Talas) yakınlarında yaşadığını kaydetmiştir. (1)

Öyle anlaşılmaktadır ki, Yağmaların bugünkü Kırgızistan'da oldukça geniş bir sahaya yerleşmeleri olayı, bu toprakların Karahanlılar Devleti'nin yönetimi altına girişi ile paralel bir şekilde gelişmiştir.

Ayrıca, bugünkü Kırgızistan topraklarının Karahanlılar tarafından ele geçirilişinden itibaren, özellikle Çu (Çüy) boyundaki Balasagun'un yani bugünkü Tokmok-Burana'nın önem kazandığı ve daha ilk fetihten itibaren uzun süre Kaşgar şehri ile birlikte Karahanlılar Devleti'nin önemli merkezlerinden biri olarak kaldığı anlaşılmaktadır.

Gerçekten de, Kaşgarlı Mahmud'un bu şehre Kuz Orda veya Kuz Uluş adlarının da verildiğini kaydetmesi, Balasagun'un Orda (Yani başkent) oluşunun bir başka ifadesi olmalıdır.

Öte yandan, bugünkü Kırgızistan'a daha X. Yüzyılda Kırgızlardan da önemli bir topluluğun gelerek, Kırgızların bugün Tenir Too dedikleri Tanrı Dağı civarına yerleştikleri de X. Yüzyıl İslam Coğrafyacıları tarafından kaydedilmiştir. Ayrıca, yine bugünkü Kırgızistan'a Yağmalar ile birlikte, vaktiyle Karlukların birer boyu iken XI. Yüzyılda artık müstakil birer Türk eli olarak kabul edilen Çigil, Tuhsı ve Argu gibi Türk boy ve oymaklarının da yerleştiklerini bilmekteyiz.

Karahanlılar Devleti'nin İlk Müslüman hükümdarı olan Abdülkerim Satuk Buğra Han'ın 940'lı yıllarda, İslamiyet'i yaymak için, gayrimüslim eldaşları ile çetin mücadelelere giriştiği anlaşılmaktadır. İşte muhtemelen bu mücadeleler sırasında, ona karşı direnen gayrimüslim Karahanlı Türkleri, 942 yılında Balasagun'a hakim olmuşlardı. Bu tarih ayrıca Karahanlılar sülalesinin bir kolunun Çu (Çuy) ve Talas vadilerine hakim oldukları tarihi de göstermektedir. (2)

İşaret edildiği üzere, 942'de gayrimüslim Karahanlıların eline geçen Balasagun bölgesinin, bu tarihten bir-iki yıl sonra Satuk Buğra Han tarafından ele geçirildiği ve Müslüman Karahanlıların Hakimiyeti altına alındığı anlaşılmaktadır. (3)

Fergana Bölgesinin, dolayısıyla bugünkü Güney Kırgızistan'ın Karahanlılar Devleti hakimiyetine girmesinin ise, 990'lı yıllarda ve Baytaş Süleyman Han'ın oğlu Arslan Han zamanında gerçekleştirildiği bilinmektedir. (4)

Karahanlı hükümdarlarından Ali Arslan Han zamanında, onun kardeşi Kılıç Buğra Han Harun'un 990 yılında Samani'lerin elinden İsficab'ı (Sayram'ı) , 992 yılında da Semerkand'ı aldığı ve aynı yıl Samani başkenti Buhara'ya girdiği görülüyor. Ancak burada uzun süre kalmadı. Hastalığı sebebiyle Buhara'dan ayrıldı ve Kagara dönerken Kırgızistan'ın Koçkar Baş şehrinde öldü ki, bilindiği gibi bu şehre Kırgızlar bugün Koçkor demektirler.

XI. yüzyılın başlarında Karahanlılar tarihinin önemli simalarından birinin tarih sahnesine çıktığını görüyoruz. Bu tarihi şahsiyet, Ali Arslan Han'ın oğlu İlig Han Nasr'dır. O, Karahanlılar Devleti'nin batıdaki eyaletlerini yönetmekle görevlendirilmiş ve yönetim merkezi olarak da Güney Kırgızistan'ın Özkend şehrini seçmişti ki, yine bilindiği üzere bugün Kırgızlar bu şehre Özgön demektirler.

Mavaraünnehir'i tamamen ele geçirerek Samaniler Devletine son veren İlig Han Nasr ile, ondan sonra hükümdar olan kardeşi Arslan İlig Mansur zamanında Karahanlılar Devleti'nin batı eyaletleri Kırgızistan'ın Talas ve Özkend (Özgön) yörelerinden başka, Uşrusana, Semerkand ve Buhara dolaylarını da içine alacak kadar genişlediği görülmektedir. (5)

Yine, XI. Yüzyılın ilk çeyreğinde Karahanlılar tarihinin ünlü hükümdarlarından biri olarak karşımıza çıkan Yusuf Kadir Han zamanında, Balsagun, Hocend (Kırgızca Kokan) ve Fergana dahil olmak üzere bugünkü Kırgızistan'ın tamamı, Bir ara, onun kardeşi Ahmed Han'ın eline geçti ise de, daha sonra Yusuf Kadir Han, anılan yerlerden başka Özkend'i de ele geçirdi.

Karahanlılar sülalesi arasında zaman zaman meydana gelen taht kavgaları XI. Yüzyılın ikinci çeyreğinde iyice artmış, bazı dış olayların da etkisi ile bu devlet 1040'lı yıllarda Doğu Karahanlıları ve Batı Karahanlıları olmak üzere ikiye ayrılmıştır.

Bu ayrılımda , devletin batı eyaletlerini yöneten İlig Han'ın oğulları Muhammed Han ile kardeşi İbrahim Han'ın bağımsız olmak arzuları kadar, doğuda Yusuf Kadir Han'ın oğullarının bu yıllarda Yabaku, Basmil, Çomul v.b. gayrimüslim Türk boyları ile mücadele etmek zorunda kalarak, batı ile yeterince ilgilenmemelerinin de rolü olmuştur.

Bugünkü Kırgızistan'ın tarihi ile de yakından ilgili bulunan bu ikiye ayrılma olayında, doğu'da meydana gelen olayları anlatır bir kitabenin, Fergana'nın Isfara kasabası yakınlarındaki Varuk kayalıkları üzerine kazıldığı ifade olunmaktadır.(6)

Bu ikiye ayrılımda Balasagun Talas, İsficab (Sayram), Şaş (Taşkent), Dogu Fergana gibi yöreler, yani bugünkü Kırgızistan'ın önemli bir kısmı Doğu Karahanlılar Devleti'nin sınırlarının içinde kalırken, merkezi , Özkend (Özgön) olmak üzere Güney Kırgızistan toprakları Batı Karahanlılar Devleti'nin sınırları içinde kalmıştı.

1088/89 (H.481) Batı Karahanlılar üzerine bir sefer düzenleyen Büyük Selçuklu Devleti Sultanı Melikşah, Semerkand'ı aldıktan sonra Özkend'e (Özgön) kadar ilerledi. Bu sırada Talas, Sayram ve Balasagun hakimleri Melikşah'a tabi olduklarını bildirdikleri gibi, Kaşgar'da oturan Doğu Karahanlıları hükümdarı Buğra Kara Hakan Ebu Ali Hasan da Selçuklu Devleti'ne bağlılığını bildirdi. Böylece her iki Karahanlılar Devleti de Selçuklulara bağlı hale geldiler.

Ancak, 1130'lu yıllardan başlayarak, Karahanlıların hükümran oldukları bütün Türkistan'ın giderek Kıtayların (Kara Hitayların) egemenliği altına girdiği görülmektedir.

Yukarıda, Karahanlılar Devleti'nin Doğu ve Batı olmak üzere ikiye ayrılmasından sonra, bugünkü Kırgızistan topraklarının büyük kısmının Doğu Karahanlıları Devleti'nin sınırları içinde kaldığını ifade etmiştik.

Bu cümleden hareketle, Yusuf Kadir Han'ın ölümünden sonra meydana gelen bu bölünme üzerine, onun oğullarından Süleyman Arslan Han'ın Kaşgar ve Balasagun'da, öteki oğlu Muhammed Han'ın da Talas ve Sayram'da (İsficap) hükümler oldukları ve bu kardeşlerin bir ara Fergana'nın bir kısmı ile Özkend'i (Özgön) ele geçirdikleri anlaşılmaktadır.

Yusuf Kadir Han'ın büyük oğlu Süleyman Arslan Han ile onun oğlu Buğra Kara Hakan Ebu Ali Hasan döneminde Kaşgar ve Balasagun yörelerinde oldukça istikrarlı bir idarenin kurulduğu anlaşılıyor. Bunun sonucu olarak, anılan dönemde bu bölgelerdeki medreselerden büyük bilginler yetiştiği gibi, bu hükümdarların katına başka yörelerden de bilginlerin geldiği anlaşılıyor. Bunlardan biri şüphesiz Balasagunlu Yusuf (Has Hacı) olup ünlü eseri Kutadgu Bilig'i bu yıllarda yazarak Ebu Ali Hasan'a sunmuştur. Bu dönemin başka bir alimi de Ebul- Fütüh Abdulgafır b. El Hüseyin el-Almai olup, onun bu güne kadar ulaşmadığı bilinen Tarih-i Kaşgar adlı eseri de bu dönemde kaleme alınmıştır.

Hatta, eserini bu çevreden çok uzakta yazmasına rağmen, babası bugünkü Kırgızistan'ın Barsgan (bugün Barsgoon) şehrinden olan Kaşgarlı Mahmud'un Divanı Lügati't Türk'ünün de aynı kültür çevresinin bir ürünü olarak ortaya çıktığı muhakkaktır.

Ayrıca, bugünkü Kırgızistan'ın o dönemdeki önemli merkezlerinden biri olan Barsgan'da (bugün Barsgoon) Yinal Teğın adlı Karahanlılar sülalesine mensup birinin hükümler olduğunu ve 1059 yılında yapılan bir savaşta Doğu Karahanlıların Kaşgar hükümdarı bulunan İbrahim Han'ı yenerek öldürdüğü anlaşılmaktadır.

Öte yandan, 1075 ile 1103 yılları arasında Doğu Karahanlılarının büyük hükümdarı olarak devleti yöneten Buğra Kara Hakan Ebu Ali Hasan'ın kardeşlerinden Yakub Teginin bu yıllarda bugünkü Kırgızistan'ın Atbaşı şehri ve civarını idare ettiği anlaşılmaktadır. Yakub Tegin, Selçuklu Melikşahın Özkend'ten (Özgön) ayrılmasından sonra Maverainnehr'e girerek Semerkand'da Batı Karahanlıları tahtına oturmuş ise de, Melikşah'ın yeniden Maverainnehr'e gelişi üzerine burada tutunamayarak Atbaşına kaçmıştır.

Buğra Kara Hakan Ebu Ali Hasan'ın oğlu Ahmed Han zamanında Kıtay'lar (Kara Hitaylar), yukarıda işaret edildiği üzere Türkistan'ı istila etmeye başladılar. Ahmed Han Kıtayları 1128 yılında yenerek, ülkesinden çıkmalarını sağlamış ise de, oğlu İbrahim Han zamanında Kıtaylar Balasagun'u ele geçirerek Doğu Karahanlıları Devletini kendi egemenlikleri altına aldılar. Dolayısıyla Kuzey Kırgızistan'da tamamıyla onların egemenliği altına girmiş ve ünlü Balasagun Şehri de Kıtayların başkenti haline gelmiştir.

Öte yandan, anlaşıldığına göre 1141 yılında Kıtayların Katvan Savaşı'nda Selçuklu Sultanı Sancar'ı yenerek Maverainnehr'i ele geçirmelerinden sonra Karahanlılar'ın Fergana'da, Güney Kırgızistan'ın Özkend (Özgün) şehri merkez olmak üzere Fergana Hanlığı olarak adlandırılan üçüncü bir devlet daha kurduklarını görüyoruz.

Bu devleti yöneten ve genellikle "Tuğrul Kara Hakan" unvanını taşıyan hükümdarlarının, başkentleri Özkend'de yaptırıkları türbelerin kitabelerinden ve bu şehirde bastırdıkları paralardan bazılarının adları bilinmekte ise de, siyasi tarihleri hakkında çok fazla bilgi bulunmamaktadır.

Sonuç itibarıyla, Batı Karahanlı Devleti ile Fergana Hanlığının 1211 yılında Muhammed Harizmşah tarafından; Doğu Karahanlılar Devletinin de 1212 tarihinde, kısa

bir süre bütün Türkistan'a hakim olmuş bulunan Nayman Devleti'nin kurucusu Küçlük Han tarafından ortadan kaldırılmasından sonra, yaklaşık üç buçuk asır Karahanlıların yönetiminde kalan bugünkü Kırgızistan, Karahanlıların tarihe karışmasından sonra kısa bir müddet Harizmliler, Kıtaylar ve Naymanlar arasında cereyan eden mücadelelere sahne olacak, arkasından da Moğolların egemenliği altına girecektir.

Kısaca, Karahanlılar dönemi, bütün Türklerin siyasi ve özellikle kültür tarihleri açısından çok önemli bir tarih kesitidir. Dolayısıyla, bu devletlerin adeta merkez bölgeleri konumunda olan bu günkü Kırgızistan'ın tarihi bütün Türklerin tarihleri ve özellikle de kültür ve uygarlık tarihleri açısından çok büyük önem taşımaktadır.

Dolayısıyla, Kırgız ve özellikle Kırgızistan tarihi ile ilgili bilimsel çalışmaların da, yalnız Kırgızistan'ın değil bütün Türklerin tarihlerinin gün ışığına çıkarılmasına büyük katkılar sağlayacağı tabiidir. Yani, Kırgızistan'ın tarihine ışık tutmak, bütün Türklerin tarihine de ışık tutmak anlamına gelecektir.

KAYNAKLAR

1. Kaşgarlı İli ırmağından söz ederken “Türklerden Yağma ve Tuhsılar ile Çigillerden bir bölüğün indiği bir dere şeklinde bir ifade kullandığı gibi (Kilisli yayını, İstanbul, 1915, C.I., s. 85- Atalay yayını, Ankara, 1939, C.I., s. 92); Ak-Terek'i “Yağma ülkesinde İli suyu üzerinde bir geçit” olarak ifade etmiş (Kilisli I, 77- Atalay I, 81), Yağma adlı bir köyden söz ederken de (Kilisli III, 26- Atalay III, 34), bunun Tıraz yakınında bir Köy olduğu ve adının da Yağma kavim adı ile bağlı bulunduğunu beyan etmiştir.
2. BARTHOLD, Turkestan, s. 256; F. SÜMER; **Oğuzlar**, Ankara 1967, s. 50.
3. R. GENÇ, **Karahanlı Devlet Teşkilatı**, Ankara, 2002, s. 9
4. O. PRİSTAK, Karahanlılar, İslam Ansiklopedisi, C.VI., s. 251-273.
5. Ayrıntı için bk. R. GENÇ, **Karahanlı Devlet Teşkilatı**, s. 10-13.
6. Z.V. TOGAN, **Karahanlılar (840-1212), 1966-1967 Ders Notları**, s. 43; Karahanlılar Tarihine Ait Bazı Kayıtlar, Türk Yurdu V/11 (Kasım 1966), s. 7-10.